

Egy „vasárnapi” nyelvművelőről

Nem én mondom rá, ő mondta önmagára (eddigi életének úgy a közepe táján), Halász Gyulának Édes anyanyelvünk című könyvét dicsérve, amiért nem száraz szabályokkal, hanem élvezetes előadásban nyitogatta a szemeket-füleket arra, hogy a nyelvben és használatában mi a jó, és mi a nem jó: „Mindezért persze ne számíton hálámra. Nyelvészek ilyesmit nem ismernek, még csak az olyan vasárnapiak, azaz, mit húzódjam: még az olyan kocák sem, mint jómagam.” (Az idézeteket a Gyorsuló idő sorozatában megjelent Anyanyelvünk című gyűjteményből veszem, s ezentúl csak a lapszámot írom ki. Ezé: 9.)

Nos, ezzel a magát „vasárnapinak” tisztelő nyelvművelővel nem sokkal ez után magam is összetalálkoztam. Akkoriban (jó negyven éve már) Keresztury Dezsőtől, irodalmár mesteremtől az Eötvös Kollégiumban, azt a penzumot kaptam: vegyem számba és ismertessem Kosztolányi Dezső nyelvművelő munkásságát. (Néhány év múltán cikk is lett belőle, ezen a címen: Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító; a Magyar Nyelv közölte.) — A legfőbb forrásul szolgáló, Erős várunk a nyelv című Kosztolányi-kötetnek sajtó alá rendezőjeként ismerkedtem meg Illyés Gyulával erről az oldaláról. Sőt, ő írta a bevezetőt is.

Talán 1940-et írtunk akkor; a nyelvművelésben Pintér Jenő királyi tankerületi főigazgató úr volt a hangadó; keménypapír táblákra vésett (s túlnyomórészt „Ne...” kezdetű) tízparancsolatai akarva-akaratlan a korszak nacionalista hullámverését idézték-visszhangozták. Nem csoda hát, ha Kosztolányi finom hangjánál is maradandóbb benyomást tett rám Illyés bevezetőjének egy rövid részlete. Kosztolányiról szólt ugyan, de a saját nézeteit jellemezte mégis:

Nyelvi kérdésről egy alkalommal beszéltem vele.

— *Te kitől tanultál magyarul? — kérdezte, hirtelen fordulattal félbeszakítva saját fejtegetéseit.*

— *Én, azt hiszem, Jules Renard-tól, — feleltem mosolyogva. Rögtön megértette: a világhosságról beszélünk, a szabatos egyszerűségről, minden valamire való művész és nép legfőbb becsúgyáról. (Kosztolányi: Erős várunk, a nyelv. Bevezetés, 7.)*

Mint magban a növény, embrióban az ember, ebben a korai és látszólag épp csak odavetett megjegyzésében minden benne rejtett a későbbi — távolról sem „koca”; bár alkalmiságát tekintve talán valóban „vasárnapi” — nyelvművelőből.

Benne volt — a merev szabályokat és szigorú tilalomfákat állítgató korszellemmel szemben — az, amit Halász Gyuláról szólva mondott el (bár inkább jellemezve saját nézeteit, mint az ismertetett szerzőt):

Arany János útmutatását követi, aki szerint a nyelvész kötelessége nem az, hogy a priori szabályokat állítson fel; sem az, hogy részleges igazságot egyetemes törvénné emeljen; hanem az, hogy a legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének „élő nyilatkozatait”. Nem könnyű feladat. Ehhez nem a nyelvtant kell ismerni, hanem magát a nyelvet. (9)

Igazul látta: ismerni, nem pedig „rendszerbe foglalni”; hiszen a beszélő — ha köznapi ember, ha hivatásos író — nem ura a nyelvnek, csak használója. És épp ezért:

Nyelvet éppúgy nem lehet újítani, akár a fát. Csak nyesni lehet, fattyazni, mívelni. (7)

...az íróknak — ha prózát ír, ha verset — jó ismernie — még jobb ösztönösen tudnia — a stílus mozgási törvényeit; legalább annyira, amennyire a táncművész tudja a koreográfiát. — Annyira kell tudnia mégpedig, hogy már eszébe se jusson, hogy tudja. (64)

Röviden szólva: szerinte is a szabályok vannak a nyelvhasználatból és a nyelvhasználattól, nem pedig fordítva. Másutt a stílusról szól ugyanígy:

...a helyes stílus nem a helyesnek ismert nyelvtani szabályok példatára... (56)

Mit tart hát helyesnek, mi a legfőbb tanácsa? — „Elemistáknak” címezve fogalmazza meg a mindenkihez szóló elemi igazságot:

Az emberek általában azt hiszik, hogy szépen, „művészi” írni azt jelenti, hogy egyszerű gondolatait is az ember jól fölcifrázva, bonyolultan adja elő. Ennek épp az ellenkezője az igaz. Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni. A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez hallgatóinak.

Az egyszerűség azonban csak a formát jellemzi. A tartalomra — melytől e forma el nem választható — még mélyebb igazságot talál jellemzőnek:

...a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi.

Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazánból: jellemkérdés.

Az írás ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állítvány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga: állítás, amiért helyt kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át! (44—5)

Jól látja hát: a társadalomtól kapott nyelv átfonja ez egyént, de hatálya visszazélesedik a nemzetre; amint hogy a használatából elvont szabály visszahat a használatra:

A stílus: maga az ember?

Akkor az anyanyelv: maga a nép. (45)

A nyelv szerinte is a társadalomé, mint alkotás és mint eszköz egyaránt. A beszélő, az egyén, ennek segítségével kap a társadalomtól mindent — hazát, gondolkodást, emberséget —, s ennek értő használatával adhatja vissza a társadalomnak önmagát:

Mindnyájan a társadalom formációi vagyunk. (60)

Miért jó a nép nyelve? Nem azért, mert helyes vagy szabályos; amiért teremtő erejű. (59)

Ott lüktet minden sorában, hogy élő és éltető a nyelv. Az anyanyelv persze, amely már a bölcsőben eldönti: hová tartozunk majd, melyik közösség szemével látjuk a világot; amely öntudatlanul és ösztönösséggig ivódik belénk. Az anyanyelv, amelyet a felnevelő környezet ad. (Szép leírása a társadalomba simulás első pillanatainak a Mariska hazát választ című hangulatos elbeszélése.) Az anyanyelv, mely a hazához köt, de ki is tágíthatja annak határait.

„Az író országa a nyelv” — hallottam tőle nemrégiben, televíziós beszélgetés közben, az irodalom nyelvviségéről, nyelvhez kötöttségéről (de a nyelvnek határokon túli érvényéről) szólva.

Nem egyszer hallottam, olvastam tőle: aki nyelvet sért, embert sért; aki nyelvet tipor, lelket tipor. Mert az anyanyelv az a fix pont az ember életében, amelyet nem szabad, nem lehet elvenni, de még korlátozni sem. Az anyanyelv oly szerves saját, hogy csak hozzája hasonlíthatunk mást, azt semmihez.

Vannak dolgok — írja egy helyen —, amelyeket hasonlóan anyanyelvünk helyes ejtéséhez, vagy gyermekkorban sajátítottunk el, vagy soha. (Ebéd a kastélyban, 28)

De tudja azt is: minden nyelv anyanyelv, aminthogy minden ember ember. S a fő kérdés nem az, hogy ki milyen nyelven ember, hanem hogy milyen fokon, milyen mértékben az.

Ezért tanulhatott hát Illyés Gyula magyarul — akár Renard-tól is.

Megtanult-e — a szónak maga adta értelmezésében? — A válaszhoz vissza kell térnem az írásomat bevezető szubjektív hangütéshez.

Jó húsz esztendeje — hússzal az említett első nekifutás után — visszanyúltam egyszer a Kosztolányi-témához. De akkor már teljesebben: a nyelv művelő Kosztolányit egybevetve a nyelv művésszel. (Ez a Magyar Nyelvőrbe került akkor, Kosztolányi és a magyar nyelv címen.)

Azt remélem: nem kell ugyanennyi idő, hogy a nyelv művelő Illyés Gyulának (úgy is, mint az akadémiai Anyanyelvi Bizottság elnökének) e rövidke üdvözlése után visszatérjek hozzá, a nyelv művészhez.

Minden előzetes ismeretem azt sugallja: érdemes lesz.

